

วิหุขกะในตำรการละครสันสกฤต

หาสยรสในตำรการละครสันสกฤต

การแสดงละครก็เพื่อให้ผู้ดูละครได้รับรสจากการแสดงละครนั้น รสเป็นประสมการณ์ทางสุนทรียภาพที่เกิดในใจของผู้ดูละครหรือผู้อ่านบทละคร ผู้มีความประทับใจกับการแสดงละครหรือกับบทละครที่กำลังอ่าน จนลืมทุกสิ่งทุกอย่างนอกจากบทละคร ตัวละครแต่ละตัวมีส่วนทำให้เกิดรสต่าง ๆ กันตามบทบาทที่ผู้กำกับกำหนดให้ ในบรรดาตัวละครทั้งหลายวิหุขกะนับได้ว่าเป็นตัวละครที่มีความสำคัญอยู่มาก โดยเฉพาะในบทละครประเภทรัก โศก วิหุขกะเป็นผู้สร้างหาสยรสให้เกิดแก่ผู้ดูละคร ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงหาสยรสในตำรการละครสันสกฤตตามที่ภรตมุณีกล่าวไว้ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์พอให้เป็นที่เข้าใจ ก่อนที่จะกล่าวถึงวิหุขกะตามตำรการละครสันสกฤตต่อไป

ก. รสและการเกิดแห่งรส ก่อนที่จะกล่าวถึงหาสยรส ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรสและการเกิดแห่งรสโดยทั่วไปก่อนอย่างย่อ ๆ ดังที่ภรตมุณีอธิบายไว้ในนาฏยศาสตร์ว่า "รสเกิดจากการประสานกันระหว่างวิภาวะ¹ (สิ่งเร้า) และอนุภาวะ² (การแสดง-

¹วิภาวะ คือคำอธิบายในหน้า 7.

²อนุภาวะ คือคำอธิบายในหน้า 8.

ออก) และวชิการิกาวะ¹ (อารมณ์ชั่วครว) ซึ่งทำให้สตาบิภาวะ² แปรสภาพเป็นรส"³

ภคตมุณีได้อธิบายภาวะต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมทำให้เกิดรสว่า "จะไม่มีรสโดยไม่มีภาวะ (อารมณ์หรือความรู้สึก) และไม่มีภาวะโดยปราศจากรส เช่นเดียวกับการปรุงเครื่องแกงในกับข้าวย่อมทำให้อาหารมีรสดี ภาวะและรสต่างก็ส่งเสริมกันและกันให้ปรากฏ"⁴

รสที่ผู้แต่งบทละครพยายามสร้างให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้อ่านหรือผู้ดูละครตาม

¹วชิการิกาวะ ดูคำอธิบายในหน้า 7 - 8.

²สตาบิภาวะ คือ อารมณ์คงตัวที่มีสถานะแน่นอน เป็นที่เกิดของรสต่าง ๆ มีอยู่ 8 ชนิด คือ 1. รติภาวะ อารมณ์รัก 2. หาสภาวะ อารมณ์สเนห 3. โศกภาวะ อารมณ์เศร้าโศก 4. โกรธภาวะ อารมณ์โกรธ 5. อุตสาหภาวะ อารมณ์กล้าหาญ 6. ภยภาวะ อารมณ์กลัว 7. ชุกฺปสาภาวะ อารมณ์รังเกียจ 8. วิสมยภาวะ อารมณ์ประหลาดใจ ดู Bharatamuni, *Nāṭyasāstra*, Vol. 1, ed. Manomohan Ghosh (Calcutta : Manishagranthālaya, 1967), p. 82.

³Ibid., p. 82. ศตฺร วิภาวานุภาววชิการิกาวสํโยลาทรสนิษฺปตฺติเต / 1 : 82/.

⁴Ibid., p. 83.

น ภาวทีโนสฺติ รโส น ภาโว รสฺวชิตฺเต/

ปรสฺปรกฺตฺตา สิทธิศฺกโยรกินเย ภเวตุ // 6 : 36//

วชฺชเนนาชิสฺโยโค ยถานนํ สฺวาตุตฺตา นเยตุ/

เอวํ ภาวา รสาศฺใจ ภาวณฺติ ปรสฺปรม // 6 : 37//

คัมภีร์นาฏยศาสตร์มี 8 รส ซึ่งเกิดจากสถาปีภาวะ ดังนี้

1. สดุงการรส คือ รสรัก เกิดจากรติภาวะ หรืออารมณ์รัก
2. ทาสยรส คือ รสขมขื่น เกิดจากทาสภาวะ หรืออารมณ์สนุก
3. กรุณารส คือ รสสงสาร เกิดจากโศกภาวะ หรืออารมณ์เสียใจ
4. เราทรรส คือ รสโกรธ เกิดจากโกรธภาวะ หรืออารมณ์โกรธ
5. วีรรส คือ รสกล้าหาญ เกิดจากอุทสาหภาวะ หรืออารมณ์มั่นคง
6. ภยานกรรส คือ รสกลัว เกิดจากภยภาวะ หรืออารมณ์กลัว
7. พีภตุสรส คือ รสขยะแซง เกิดจากชุกุปสาภาวะ หรืออารมณ์รังเกียจ
8. อตฤตรรส คือ รสอัศจรรย์ เกิดจากวิสมยภาวะ หรืออารมณ์ประหลาดใจ¹

ในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะทาสยรสและองค์ประกอบของทาสยรส ได้แก่ วิกภาวะ (สิ่งเร้า) อนุภาวะ (การแสดงออก) และวยภิจาวิกภาวะ (อารมณ์สอดแทรกชั่วคราว) เพราะวิหุระกะเป็นวิกภาวะของทาสยรส

ข. ขั้นตอนการเกิดของทาสยรส นาฏยศาสตร์ได้แบ่งที่เกิดของทาสยรสออกเป็น 2 ประการ คือ เกิดในตนเอง และเกิดในคนอื่น ดังข้อความว่า "เมื่อบุคคลหัวเราะเอง ทาสยรสนั้นชื่อว่าเกิดในตน เมื่อบุคคลทำให้คนอื่นหัวเราะ ทาสยรสนั้นชื่อว่าเกิดในบุคคลอื่น"² ผู้วิจัยเข้าใจว่าทาสยรสอยู่ในบุคคลใดบุคคลนั้นเป็นผู้หัวเราะ ทาสยรสนี้มี

¹Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, p.81.

ศุณฺฑการทาสยกรุณา เราทรวีรภยานกาะ/

พีภตุสาหุตุสเชชฺญา เจตุยพฺฐา นาฏเย รสอะสมฺฤตอะ //6 : 15//

²Ibid., p. 86.

ทวิวิษศฺจายมาตุมสฺถะ ปรสฺตุศฺจ / ยทา สวฺย หสฺติ ททาตุมสฺถะ /

ยทาปรํ ทาสยติ ททา ปรสฺตุสฺถะ /6 : 86/

ประมด (ปรมด) เป็นทศคาประจำและมีสีขาวเป็นสัญลักษณ์¹ องค์ประกอบของ
ทศยรศคือ สถายิกาวะ วิภาวะ วยภิกาวะ และอนุกาวะ ซึ่งจะกล่าวเป็นลำดับ
ไป ดังนี้

1. วิภาวะของทศยรศ คือสิ่งเร้าที่สามารถกระตุ้นให้เกิดรชมขันธ์ในตำรา
การละครสันสกฤต มีคำกล่าวถึงวิภาวะของทศยรศไว้ว่า ไคแก รูปร่าง กิริยาท่าทาง
เครื่องแต่งตัว และการพูดจา อันติดปกติของตัวละคร ซึ่งส่วนมากจะเห็นได้จากตัววิทูษกะ
ดังคำอธิบายในนาฏยศาสตร์ว่า "เสื้อผ้าเครื่องประดับอันติดปกติ ความหน้าคาน ความ
ตะกละ การพูดจาผิด ๆ พลาด ๆ การพูดเพื่อเจ้อ รูปร่างอันติดปกติ ล้วนเป็นสิ่งเร้าที่
ทำให้เกิดทศยรศได้"² นอกจากนี้สาहितยทรปณิกก็กล่าวถึงวิภาวะของทศยรศไว้
ทำนองเดียวกัน แต่แบ่งวิภาวะออกเป็นอาสัมพะนะ (สิ่งเร้าที่เป็นตัวตั้ง) และอุททิปะนะ
(สิ่งเร้าที่เป็นตัวเสริม)³

2. วยภิกาวะของทศยรศ คืออารมณ์แทรกขั้วคราวในเมื่อมีทศยรศ
เมื่อสถายิกาวะของทศยรศ อันไคแก ทศภาวะ (ความสนุกร่าเริง) ถูกกระตุ้นด้วย
วิภาวะของทศยรศแล้ว จะเกิดอาการของความร่าเริงตามมา และจะเกิดอารมณ์แทรก
อยู่ด้วยเป็นครั้งคราว เป็นภาวะที่เกิดขึ้นแล้วหายไป เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เหมือนลูกคลื่น

¹ Visvanātha, Sāhityadarpana (Calcutta:, 1934), p. 240.

ทศโย ทศสถายิกาวะ เทวตะ ปรมตเทวตะ //3 : 228//

² Bhavatamuni, Nātyasātra, p. 86.

วิปริตลจนกาโรรวิกฤตจาวราภิกานเวไซศจ /

วิฤตไตรจนกาโรรทศตีติ ระตะ สมฤต ทศยระ //6 : 49//

วิฤตตากาโรรวากุโยรงจวิกาโรรวิกฤตเวไซศจ

ทศยตี อนิ ยสมมาตุ ทสมมาตุเชฐโย โรวโส ทศยระ //6 : 50//

³ Visvanātha, Sāhityadarpana, p. 24.

ททพราลมพนิ ปราหุสจเจษฏทิปะนิ มตม //3 : 228//

โนมมหาสมุทร¹ วยกิจาริภาวะของหาสยรสตามที่ท่านกล่าวไว้ในนาฏยศาสตร์ มี อาสัทยะ ความเกียจคร้าน อวहितตา ความกระมิดกระเมี้ยน คันทรา ความเหนื่อยอ่อน นิทรา ความหลับ สรวัปะนะ ความฝัน ประโพนะ ความตื่น อสุยา ความอิจจา เป็นต้น²

3. อนุภาวะของหาสยรส คืออาการที่ปรากฏออกมาให้เห็นเมื่อมีรสขบขันเกิดขึ้น เมื่อสลาพยาภาวะของหาสยรสคือความรำเริงอันเป็นที่เกิดของรสขบขันถูกกระตุ้นด้วยสิ่งเร้าดังกล่าวแล้ว จะมีอาการของหาสยรสปรากฏตามมา อนุภาวะของหาสยรสจะปรากฏที่ใบหน้าและร่างกายของผู้มีหาสยรสเกิดขึ้นแก่เขา อนุภาวะของหาสยรสตามคำว่าการละครสันสกฤตกล่าวว่ามี 6 ประการ คือ

ก. สมิท คือการยิ้ม พร้อมทั้งมีนัยน์ตาเบิกกว้าง เป็นการยิ้มน้อย ๆ ของคนชั้นสูง มีอาการคือ แก้มถูกดึงไปข้างหลังเล็กน้อย ดวงตามองไปข้าง ๆ (มองด้วยหางตาหรือชำเลื่อง) พันไม่ปรากฏให้เห็น แต่ในทศรूपใช้คำว่า "ตามานหรือตาเยิ้ม"

(วิกาสินยณ)

ข. หลิต คือการยิ้มที่มีพันปรากฏให้เห็นเล็กน้อย เป็นการยิ้มน้อย ๆ อีกอย่างหนึ่งของคนชั้นสูง มีอาการคือ หน้าและนัยน์ตาเบิกกว้าง แก้มถูกดึงไปข้างหลังเล็กน้อย พันปรากฏให้เห็นบ้าง

ค. วิหลิต คือการหัวเราะด้วยเสียงเบา ๆ อันไพเราะ เป็นการหัวเราะ

¹Dhanamjaya, Daśarūpa (Delhi : Motilal Banarsidass, 1962), p. 109.

วิเศษานู อาภิมุขเยน จรณโต วยกิจาริณะ

สุตาปินยุมคนนิรมุคฺนาระ กตุโลลา อิว วาริเชา //4 : 8//

²Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, p. 86.

วยกิจาริณฺศฺราย อาลสุยาวหิตฺตาทนฺทราสุวปฺนปฺรโชนาสุยาทปะ /6 : 86/

ดู Dhanamjaya, Daśarūpa, p. 144 ประกอบ.

ในเวลาที่เราหัวเราะของคนชั้นกลาง มีอาการคือ นัยน์ตาหยีแก้มย่น โขนหน้าแฉ่งใส

ง. อปหสิต การหัวเราะจนตัวสั่นคลอน ศีรษะโยกโคลง จมูกบาน
นัยน์ตาหยีกระพริบ เป็นการหัวเราะของคนชั้นกลางเช่นกัน

จ. อปหสิต คือการหัวเราะจนน้ำตาไหล เป็นการหัวเราะในที่ไม่ควร
หัวเราะ นัยน์ตามีน้ำตา ศีรษะสั่นคลอนอย่างรุนแรง

ฉ. อติหสิต คือการหัวเราะจนสิ้นไปทั้งตัว มือทั้งสองกุมขี้ข้าง เป็นการ
หัวเราะค้ำเสียงอันดังอย่างไร้มารยาท นัยน์ตามีน้ำตา¹

อาการของหาสยรสทั้งหกประการนั้นจัดเป็นคู่ ๆ ตามที่ปรากฏในบุคคลชั้นต่าง ๆ
ได้สามคู่ คือ คู่แรกได้แก่ สมิทและหสิต เป็นอาการของหาสยรสที่ปรากฏในบุคคลชั้นสูง
คู่ต่อมาคือ วิหสิตและอปหสิต เป็นอาการของหาสยรสที่ปรากฏในบุคคลชั้นกลาง และคู่

¹Bharatamuni Nāṭyaśāstra, pp. 86-87.

สมิทมถ หสิต วิหสิตมปหสิตมจ จาปหสิตมคิหสิตม/

เทวา เทวา เกเทวา สุยาตามุคตมมชฺยามาชมปรกฏเตา //52//

สมิทหสิตเต เชษฺมฐานำ มชฺยานำ วิหสิตปหสิตเต จ /

อชฺมานามปหสิต หุยคิหสิต จาปิ วิเชษฺมม //53//

อิมฺหวิกสิไตรคณฺไตะ กฏากุโษะ เสาษฺฐวานวิไตะ /

อลกฺษิตทวิธํ ชีรมุคฺตมานำ สุมิตํ ภาเวต //54//

อุตุณฺณลฺลานเนไตรสตุ คณฺไทรวิกสิไตรถ/ กิณฺจิลฺลกฺษิตทบทํ จ หสิตํ ททวิชีบเต//55//

อากุณฺจิตากุณฺจิกณฺฑํ ยตุ สสุวํ มชฺวี คณา/ ภาลาคคํ สาสุยรคํ ททไว วิหสิตํ ภาเวต//คค//

อุตุณฺณลฺลนาสิกํ ยจฺจ อิมฺหทณฺณญินิรกีณฺฑม/ นิหฺญจิทำสคิรฺสตุจฺโจปหสิตํ ภาเวต //57//

อสุณฺณนหสิตํ ยทฺจ สาสุรเนตฺรํ คโตว จ/ อุตุณฺณปิศาสุกิรฺสตุจฺจจาปหสิตํ ภาเวต //58//

อิมฺหทณฺณสาสุรเนตฺรํ จ วิกฺฤษฺญสุวรมุทฺตม/ กโรปฺลณฺณปารุศฺวํ จ ทจฺจาคิหสิตํ ภาเวต//59//

อ่านรายละเอียดประกอบใน Dhanamjaya, Daśarūpa, pp. 143-144.

ดูคล้ายได้แก่ อปหสิตและอทิหสิต เป็นอาการของหยาสยรสที่ปรากฏในบุคคลชั้นต่ำ¹ อาการ
ทั้งหกประการนั้นพอจะเรียกเทียบกับคำที่ใช้กันอยู่ในภาษาไทยได้ดังนี้ คือ ยิ้ม แยม
หัวเราะ เฮฮา หัวเราะจนน้ำตาไหล และหัวเราะจนท้องคัดท้องแข็ง²

ตามที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด เราพอจะเข้าใจถึงขั้นตอนการเกิดของหยาสยรสได้
ชัดเจนพอสมควร และผู้วิจัยเห็นว่า วิหุชะจะเป็นตัวละครที่มีส่วนทำให้เกิดหยาสยรสในใจ
ของผู้ชมละคร โดยอาศัยบุคลิกลักษณะ กิริยาท่าทาง การแต่งกาย ตลอดจนการพูดจา
ของเขา ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

วิหุชะในตำราการละครสันสกฤต

วิหุชะในข้อเขียนของนักการศวิทยาและในตำราการละครสันสกฤต E.J.
Rapson ได้เขียนถึงวิหุชะไว้ใน Encyclopedia of Religions and Ethics
ว่า "วิหุชะ คือพรหมณฺ์เป็นสหายนสฺนิตของพระเอกในบทละครสันสกฤต เขา -

¹บุคคลชั้นสูง เป็นผู้ที่มีมารยาทเรียบร้อยหมดจด จิตใจสงบเยือกเย็น เรียกได้
ว่าเป็นผู้ดีทุกกระเบียดนิ้ว เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นอะไรที่น่าขบขันจึงแสดงอาการออกมา
เพียงยิ้มน้อย ๆ เท่านั้น จะไม่แสดงอาการร่าเริงออกมาในลักษณะอื่นคือประการที่เหลือ
นอกนี้เลย บุคคลประเภทมัธยมจะแสดงอาการร่าเริงออกมาเพียงอย่างมากแค่หัวเราะ
และเฮฮาบ้าง แต่ไม่ถึงกับหัวเราะจนน้ำตาไหลหรือหัวเราะจนท้องคัดท้องแข็ง ซึ่งเป็น
อาการร่าเริงของคนชั้นต่ำ อาจารย์แยม ประพันธ์ทอง กล่าวไว้ในสุโขชาสังการของ
พระมหาสามีสังฆรักขิตว่า "ท่านกล่าวว่า บุคคลชั้นสูงได้แก่ พระอรหันต์ ชั้นกลางได้แก่
พระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดกัมมันขึ้นไปถึงพระอนาคามี และชั้นต่ำได้แก่ สามัญชนทั่วไป"

²แยม ประพันธ์ทอง, น.อ.พิเศษ, (ผู้แปล) สุโขชาสังการ ของพระมหา-
สามีสังฆรักขิต (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2512), หน้า
328.

(วิทูษณะ) ทำหน้าที่เป็นพอสื่อให้พระเอก เป็นตัวตลกในการแสดงละคร ด้วยการแสดง ความตะกละ ความโง่ และความผิดพลาดต่าง ๆ แม้วิทูษณะจะเป็นพราหมณ์ แต่เขาก็พูด ภาษาปราชญ์¹ วิทูษณะนี้บางที่เรียกกันว่า "ไวทลิก"² (ผู้กระทำให้เกิดการหัวเราะ) ซึ่งก็หมายถึงตัวตลกนั่นเอง

วิศวานถ ผู้แต่งตำราการละครสันสกฤตที่มีชื่อว่า "สาหิทยทรปถ" ในราว ค.ศ. 1300 - 1380 ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับวิทูษณะไว้ว่า "วิทูษณะควรเป็นตัวละครที่มี ชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า "กุสุม และ วสนต" เป็นผู้ทำให้เกิดความขบขันด้วยการกระทำ ด้วย รูปร่าง ด้วยเครื่องแต่งตัว และด้วยคำพูด เป็นคนพอใจในการทะเลาะโต้เถียง เป็นผู้ รุชระของตน" คำว่า "รุชระของตน" มีคำอธิบายว่า "มีการกิน เป็นต้น"³

คำอธิบายของนักภารตวิทยาและของนักเขียนตำราการละครสันสกฤตข้างต้น ทำให้เรารู้ว่า วิทูษณะมีชาติกำเนิดในวาระพราหมณ์ มีฐานะเป็นเพื่อนสนิทของพระเอก และมีบทบาทในการสร้างหาสยรสให้แก่ผู้ดูละคร ดังนั้นเราจะเห็นว่า วิทูษณะในมโหรีละคร สันสกฤตไม่ไชนมหาดเล็กเด็กชายที่คอยรับใช้พระเอกผู้เป็นภักตริย์ในกิจการสารพัดชนิด อย่างคนรับใช้ทั่วไป แต่เขาเป็นคนสนิทของพระราชา ได้รับความรักและความไว้วาง-

¹E.J. Rapson, "Drama : Indian," Encyclopedia of Religions and Ethics 4(1911) : 883.

²Maharsi Vātsyāyana, Kāmasūtra, Trans. Ācharya Vipin Chandra Bandhu (Delhi: Universal Publications, 1973), p. 48.

³visvanātha, Sāhityadarpana, p. 106.

กุสุมวสนตาทุภิกษะ กรมวปุรุเวศภาษาทโยะ /

หาสุยกระ กลหริวิทูษณะ สุยาตตุสวกรมชณะ //81//

สวกรม - โภชนาติ /

พระทัยจากพระราชา เขาทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่พระราชานายามทุกชั่วร้อน โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องความรัก คำราการละครสันสกฤตกล่าวถึงวิหุษกะว่า "วิหุษกะเป็นเพื่อนปลอมใจพระเอกในยามที่พลัดพรากจากนาง เอกและพุกจาเคง"¹

ความหมายของคำว่า "วิหุษกะ"

ตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต "วิหุษกะ" เป็นคำ "กฤต"² ประกอบรูปศัพท์จากธาตุ พุช ซึ่งแปลว่า "เนา เสีย ทำผิด" ลงอุปสรรค วิ-ข้างหน้า และประกอบด้วย "อก" ปัจจุบันข้างหน้า ใกรูปคำเป็น "วิหุษกะ" แปลว่า "ผู้กระทำให้เสียหาย ผู้กระทำผิด ๆ พลาด ๆ" ในที่นี้ผู้เขียนเห็นว่าคำแปลว่า "ผู้กระทำผิด ๆ พลาด ๆ" น่าจะเป็นคำแปลที่ตรงกับพหุบาทของวิหุษกะมากกว่า³ คนที่ทำอะไรผิด ๆ พลาด ๆ นั้นยิ่งอยู่ในฐานะสูงเพียงใด ก็ยิ่งทำให้เกิดความน่าเขาะเข็มมากเพียงนั้น เพราะคนเราชอบหัวเราะอาการอันคำต้อยของผู้อื่น⁴ วิหุษกะก็เป็นตัวละครที่มีความสัมพันธ์กับความขบขันดังกล่าวไว้แล้วในตอนต้น⁵

¹ Manomohan Ghosh, (tr.) Natyasāstra: A Treatise on Ancient Indian Dramaturgy and Histrionics Ascribed to Bhasatamuni.

(3 Vols.; Calcutta: The Asiatic Society, 1961), p. 203.

² กฤต เป็นคำประเภทหนึ่งที่ตั้งสร้างขึ้นด้วยการประกอบธาตุกับปัจจัย กฤต.

³ พหุบาทของวิหุษกะที่ปรากฏในบทละครของกาลิหาสจะมีการวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทที่ 3.

⁴ ฤย ชุมสาย, ศาสตราจารย์ ม.ล., จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน (พระนคร: ไทววัฒนาพานิช, 2508), หน้า 200.

⁵ คุหนวีทยานิพนธ์นี้ หน้า 4, 6.

สมณานามและชื่อของวิทูษกะที่พบบ่อย ๆ

ก. สมณานาม คือคำที่ใช้เรียกแทนชื่อจริงและเป็นคำที่เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่สมณานามมักเป็นคำที่บอกให้รู้ถึงลักษณะหรือนิสัยใจคอของเจ้าของสมณานามนั้น ๆ ในคัมภีร์คานธีหนึ่ง สมณานามของวิทูษกะเท่าที่ผู้เขียนรวบรวมมาได้จากแหล่งต่าง ๆ มีคำว่า "ไวหาสิก อไวทิก ไวเชย นรมสจีว นรมสุหฤท นรมฐ และ เออาทริก" ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปตามลำดับ ดังนี้

1. ไวหาสิก¹ ตามรูปศัพท์แปลว่า "ผู้ทำให้เกิดการหัวเราะ สมณานามนี้ของวิทูษกะบอกเราอย่างชัดเจนถึงหน้าที่ของเขาในฐานะเป็นหัวตลก

2. อไวทิก ตามรูปศัพท์แปลว่า "ผู้ไม่เกี่ยวข้องกับพระเวท" เมื่อพิจารณาความหมายของสมณานามนี้ของวิทูษกะกับวรรณะของเขาแล้ว จะเห็นได้ว่าขัดแย้งกันอย่างมาก เพราะคนในวรรณะพราหมณ์ทุกคนต้องเรียนรูพระเวท เพื่อส่งสอนคนในวรรณะอื่น ๆ ในฐานะที่พราหมณ์เกิดมาจากปากของปุรุณะ² และพวกเขาถือคำรังสีพอยู่ด้วยการส่งสอนพระเวท ได้รับอามิสสินจ้างก็โดยอาศัยพระเวท แต่วิทูษกะกลับไม่มีสมณานามว่า "อไวทิก" ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าสมณานามนี้ของเขาน่าจะเป็นเครื่องชี้ให้เราเห็นลักษณะนิสัยใจคอของวิทูษกะว่าเขาเป็นพราหมณ์ที่ไม่ถืออยู่ในสถานะทางสังคมตามวรรณะของเขา สถานะทางสังคมตามวรรณะนี้ เป็นสิ่งที่ยึดถือกันอย่างเหนียวแน่นมากในสังคมของอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณมาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่วิทูษกะน่าจะเป็นคนหรือตัวละครที่ต้องการเป็นอิสระจากสังคมในเรื่องชาติชั้นวรรณะ ความหมายจากสมณานามว่า "อไวทิก" นี้เองอาจทำให้เราสันนิษฐานได้ว่า นักเขียนตำราการละครสันสกฤตและนักแต่งบทละครสันสกฤตต้องการจะเสียดสีระบบการแบ่งชั้นวรรณะในสังคมอินเดียมาเป็น

¹Vātsyāyana, Kāmasūtra, p. 84.

²A.A. Macdonell, A Vedic Reader for Students (Madras: Oxford University Press, 1972), p. 201.

เวลานานแล้ว จึงแสดงความรู้ลึกนึกคิดของตนออกมาโดยการสร้างตัวละครขึ้นมาตัวหนึ่ง คือวิฑูษณะนี่เอง แล้วสื่อความคิดของตนออกไปโดยอาศัยบทบาทของวิฑูษณะผู้อยู่ในวรรณะพราหมณ์ แต่มีบทบาทอันต่ำต้อย เพราะการแสดงความคิดที่ขัดแย้งกับสังคมออกไปโดยผ่านอารมณ์ขันยอมทำให้สังคมนั้นไม่รู้สึกรู้ว่าถูกเสียดสี และอาจค่อย ๆ รับเอาความคิดนั้นเข้าไปทีละน้อย ด้วยเหตุนี้เองนักเขียนตำราการละครสันสกฤตและนักแกมบทละครสันสกฤต จึงสร้างวิฑูษณะขึ้นมาโดยให้อยู่ในวรรณะพราหมณ์ แต่กลับให้มีความรู้ลึกนึกคิด อุบิสัยใจคอ ตลอดจนพฤติกรรมอันขัดแย้งกับวรรณะของเขา นับเป็นการกระทบกระเทือนสังคมได้เป็นอย่างดี อีกประการหนึ่ง การแสดงละครสันสกฤตนั้นมักเป็นการแสดงให้กษัตริย์ทอดพระเนตร จึงต้องยกย่องให้กษัตริย์มีบทบาทเหนือกว่าพราหมณ์ แม้พราหมณ์จะได้รับการยกย่องให้เสมอกับกษัตริย์ในฐานะเพื่อน แต่บทบาทของกษัตริย์ในฐานะพระเอกก็ค่อนข้างกว่าเป็นธรรมดา

3. ไวเชย คำนี้แปลว่า "คนโง่"¹ เป็นคำที่ผู้วิจัยพบในบทละครถึงสามเรื่อง² เป็นคำที่พระเอกเรียกวิฑูษณะเมื่อเขาทำอะไรผิด ๆ พลาด ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในบทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้

4. เอาทริก ศัพท์นี้ประกอบรูปคำจาก "อทร" ซึ่งแปลว่า "ทอง" และ "อิก" บัจจัยศัพท์จึงรูปเป็น "เอาทริก" แปลว่า "เกี่ยวข้องกับทอง" ซึ่งอาจหมายความว่า ทองใหญ่ หรือผู้ที่สนใจเกี่ยวกับทอง ในที่นี้ก็คงหมายถึงคนเห็นแก่กินนั่นเอง

¹A.A. Macdonell, A Practical Sanskrit-English Dictionary (London: Oxford University Press, 1974), p. 300.

²ศกุนตลา หน้า 46 วิกิรโมรวตี หน้า 56 และสวปนวาสวตัต ของภาสะ หน้า 74.

³Vaman Shivram Apte, The Student's Sanskrit-English Dictionary (Delhi: Motilal Banarsidass, 1973), p. 281,

พระเอกในบทละครเรื่อง วิกิรโมรวคิ เคยเรียกวิหุชกะของเขาคำนี้¹

ข. ชื่อของวิหุชกะ สาहितยทรปณ ใยกคำว่า "กุ่มวสนตทพภิระ" มากล่าวเป็นตัวอย่างเมื่อกล่าวถึงวิหุชกะ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า วิหุชกะในบทละครสันสกฤตส่วนใหญ่คงมีชื่อที่ขึ้นด้วยคำว่า "กุ่ม" หรือ "วสนต" แต่เราพบว่าในบรรดาชื่อของวิหุชกะที่รวบรวมมาได้ นั้น มีชื่อที่ขึ้นต้นด้วย "วสนต" เพียงคำเดียวเท่านั้น ชื่อของวิหุชกะที่พบบ่อย ๆ มีดังนี้ เคาตมะ มาณวะ มาธวยะ อาเตรยะ และ วสันตกะ แยกประเภทออกตามความหมายของคำได้ดังนี้ 1. เคาตมะ และ อาเตรยะ บอกเชื้อสายของวิหุชกะ 2. มาณวะ และ วสันตกะ บอกรูปร่างและอุปนิสัยใจคอของเขา 3. ไมเตรยะ บอกถึงบทบาทของเขา ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์คำเหล่านี้ในเชิงความหมายของคำ ดังนี้

1. วสันตกะ แปลตามรูปศัพท์ว่า "เกี่ยวกับฤดูใบไม้ผลิ" ประกอบคำจากศัพท์เดิมว่า วสนต ลง ก ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น "วสนตก" ที่นักเขียนบทละครสันสกฤตใช้คำนี้เป็นชื่อของวิหุชกะ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ฤดูวสันต์หรือฤดูใบไม้ผลินี้เป็นสัญลักษณ์แห่งความแจ่มใสเบิกบาน วิหุชกะก็เป็นตัวละครที่ทำให้ผู้ที่เห็นเขาเกิดความแจ่มใสเบิกบานด้วยการทำตลกต่าง ๆ อีกประการหนึ่งคำนี้อาจบ่งบอกถึงนิสัยใจคอที่อ่อนไหวถูกชักจูงได้ง่ายของเขาเหมือนความอ่อนไหวของดอกไม้ในฤดูใบไม้ผลิก็ได้ ผู้วิจัยให้ความหมายประการหลังนี้ไว้ เพราะได้พบว่า Pramadadāsa Mitra แปลคำนี้ว่า "ดอกไม้ในฤดูใบไม้ผลิ"²

006214

¹Kālidāsa, Vikramorvaśiyam, ed. C.R. Devadhar (Delhi: Motilal Banarsidass, 1966), p. 74.

²Pramadadāsa, (tr) Sāhityadarpana, (Calcutta: Baptist-mission Press, 1975), p. 61.

2. ไมเตรยะ (ไมเตรย) แปลตามรูปศัพท์ว่า "เกี่ยวข้องกับเพื่อน เป็นกันเอง"¹ มาจากรูปศัพท์ว่า "มิตร" ที่ใช้กันอยู่ในภาษาไทย ซึ่งบ่งถึงหน้าที่ของ วิทูษกะที่มีต่อพระเอกก็คือ เป็นเพื่อนกับพระเอกนั่นเอง

3. มาณวกะ คำนี้แปลว่า "คนหนุ่ม หรือคนแคะ"² ฉะนั้นคำนี้จึงบอก ให้เรารู้ถึงรูปร่างของวิทูษกะ ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกับที่ตำราการละครสันสกฤต กล่าวถึงวิทูษกะว่าเป็นคนมีรูปร่างเตี้ยแคะ

4. มารวยะ (มารวุย) เป็นชื่อของวิทูษกะในบทละครของกาลิทาส พจนานุกรมบอกไว้เพียงว่า เป็นชื่อของพราหมณ์เท่านั้น³

5. เกาตมะ คำนี้บอกเราเพียงว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากฤๅโคตมะ หรือ โครสัคนหนึ่งที่มีชื่อโคตมะ เกาตมะเป็นวิทูษกะในบทละครเรื่อง มาลวิกานิมิตร และเป็น ที่น่าสังเกตุว่าในบทละครเรื่องนี้มีนักบวชหญิงที่เรียกว่า ปริพาชิกาเข้าไปเกี่ยวข้องกับ คอยเป็นคนสนิทของพระเทวีมหีเอกของพระราชา และคอยสนับสนุนวิทูษกะอยู่อย่าง ลับ ๆ

6. อาเตรยะ (อาเตรย) แปลว่าผู้สืบเชื้อสายมาจากฤๅอัตรี (อตุริ) หรือคนที่ชื่ออัทรคนใดคนหนึ่ง หรืออีกความหมายหนึ่งคือ ผู้เกี่ยวข้องกับผู้อื่น โดยเปลี่ยน รูปคำมาจาก "อตุริ" แปลว่า "ผู้อื่น"⁴ ชื่อนี้เป็นชื่อของวิทูษกะในบทละครเรื่องนาคานันท์

๑๗๗๗๗

¹Macdonell, Practical Sanskrit-English Dictionary, p. 236.

²Monier-William, Monier, Sanskrit-English Dictionary (London: Oxford University Press, 1970), p. 806.

³Ibid., p. 806.

⁴Ibid., p. 17.

ของพระ¹

จากชื่อของวิทูษกะทั้งหกชื่อนำมาวิเคราะห์นั้น จึงกล่าวได้ว่าชื่อของวิทูษกะ บางชื่อบอกถึงความสัมพันธ์ทางโคตรของ เขากับนักบวชหรือคนบางคน บางชื่อบอกถึงนิสัยใจคอของเขา และบางชื่อบอกถึงรูปร่างของเขา แต่บางชื่อก็ไม่ได้บอกอะไรเลย

ชั้นและประเภทของวิทูษกะ

ในบทละครสันสกฤต มีการแบ่งชั้นของตัวละครอย่างน้อยสองประการ ประการแรกเป็นการแบ่งโดยวรรณะ มีกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ซึ่งการแบ่งอย่างนี้เป็นไปตามสภาพของสังคมในอินเดีย ประการที่สองเป็นการแบ่งตามบุคลิกและอุปนิสัยใจคอ ตลอดจนจนมรรยาทการแสดงออกของกิริยาอาการเมื่อเกิดอารมณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์ที่ 2 นี้ ข้อ ค. อนุภาวะของหาสยรส การแบ่งชั้นของตัวละครในบทละครสันสกฤตยังปรากฏให้เราเห็นโดยภาษาที่ตัวละครแต่ละตัวให้ผู้อื่นอีกด้วย คือ ในบทละครสันสกฤตจะมีภาษาอย่างน้อยสามภาษาที่ตัวละครใช้พูดและร้องเพลง ตัวละครชั้นสูงจะพูดภาษาสันสกฤต พวกผู้หญิงและตัวละครชั้นกลางอื่น ๆ จะพูดภาษาปรากฤตภาษาใดภาษาหนึ่ง เช่น เคารเสนี บทเพลงต่าง ๆ ที่พวกผู้หญิงร้องจะใช้ภาษามหาราษฎรี ดังจะเห็นได้จากบทเพลงที่ตัวละครผู้หญิงร้องในบทปรัสตาวนา² ของเรื่องศกุนตลานั้นเป็นภาษามหาราษฎรี³ จึงสรุปได้ว่าตัวละครสันสกฤตแบ่งชั้นกันถึงสองประการ ประการแรกจะขอ

¹Keith, The Sanskrit Drama, p. 177.

²บทปรัสตาวนา เป็นบทนำเข้าสู่เรื่องต่อจากบทนันทน์ อันเป็นบทไหว้ครู ปรัสตาวนา นายโรง (สุทรชาระ) สนทนากับตัวละครผู้หญิงตัวใดตัวหนึ่ง เป็นการนำเข้าสู่เรื่อง ศกุนตลา หน้า 2-4 ประกอบ.

³ดูตามเชิงอรรถที่ 1.

เรียกว่า "ชั้น" ประการที่สองจะเรียกว่า "ประเภท"

ก. ชั้นของวิหิงกะ ตัวละครในบทละครสันสกฤตจะต้องอยู่ในชั้นใดชั้นหนึ่งในสามชั้นต่อไปนี้ คือ เชษฐ หรือ อุตม อันใดแก่ คนชั้นสูง มชยม ไคแก่คนชั้นกลาง และ อทม คือคนชั้นต่ำหรือสามัญชนทั่วไป วิหิงกะเป็นตัวละครที่จัดอยู่ในชั้นกลาง (มชยม) ดังกล่าวใน สาहितยทรพณ ว่า "วิหิงกะและวิหิงกะเป็นตัวละครชั้นกลาง"¹ และเมื่อพิจารณาจากภาษาที่วิหิงกะใช้พูด (เศารเสปี) จะเห็นได้ว่าเขามีฐานะเทียบเท่าตัวละครที่เป็นหญิงสาววังเท่านั้น แต่ถาพิจารณาในคานชาดิกำเนิกแล้ว วิหิงกะกลับมีชาดิกำเนิกในวระณะพราหมณ

สิ่งที่น่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่งเกี่ยวกับวิหิงกะที่ถือชาดิกำเนิกในวระณะพราหมณ คือการที่เขาใช้ภาษาปรากฏที่คนชั้นกลางและชั้นต่ำพูดกัน เรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นความสนใจของผู้เขียนบทละครสันสกฤตและนักเขียนคำรการละครสันสกฤตที่จะให้วิหิงกะผู้มีชาดิกำเนิกในวระณะพราหมณเป็นตัวเชื่อมการแบ่งชั้นวระณะในสังคมอินเดีย กล่าวคือเป็นคนกลางระหว่างชนชั้นสูงและชนชั้นต่ำ อันจะเป็นการลดช่องว่างระหว่างกันให้น้อยลง คนที่จะเป็นตัวเชื่อมช่องว่างอย่างนี้ได้ดีที่สุดต้องเป็นคนอย่างวิหิงกะนี้เอง เพราะวระณะพราหมณยอมทำให้ไม่มีใครกล้าที่จะทำปฏิกริยาต่อเขา และบทบาทของตัวตลกผู้ทำให้ผู้อื่นขบขัน ย่อมทำให้เขาเป็นคนเข้าไหนเข้าไค ไม่เป็นที่รับเกียจไม่ว่าจะในหมูชนชั้นไหน ผู้เขียนจึงอยากจะเรียกตัวละครตัวนี้ว่า "วิหิงกะ" ผู้ประนีประนอมหรือตัวเชื่อมในสังคม"

ข. ประเภทของวิหิงกะ เนื่องจากบทละครสันสกฤตที่เรารู้จักส่วนมากเป็นบทละครที่มีคนในวระณะกษัตริย์เป็นพระเอก เราจึงรู้จักวิหิงกะที่เป็นพราหมณเป็นส่วนมาก

¹Viśvanātha, Sāhityadarpaṇa, p. 110.

"มชเยา วิหิงกะ"

แต่ตามตำราการละครสันสกฤต ท่านกล่าวถึงวิทูษกะไว้ถึง 4 ประเภท โดยแบ่งตาม
วรรณะของพระเอกบ้าง แบ่งตามประเภทของพระเอกบ้าง เพราะตามข้อเท็จจริงแล้ว
พระเอกในบทละครสันสกฤตมิใช่จะมีแค่คนในวรรณะกษัตริย์เท่านั้น นาฏยศาสตร์ ได้กล่าว
ถึงวิทูษกะไว้ว่า

1. ถ้าพระเอกอยู่ในวรรณะกษัตริย์ วิทูษกะต้องเป็นพราหมณ์
2. ถ้าพระเอกเป็นเทวดา วิทูษกะต้องเป็นสันนยาสิน
3. ถ้าพระเอกเป็นอมตยะ วิทูษกะต้องเป็นทวิชะอื่น ๆ
4. ถ้าพระเอกเป็นพราหมณ์ วิทูษกะต้องเป็นศิษย์ของพราหมณ์นั้น ๆ¹

แต่นาฏยทรรปณะ ได้กล่าวถึงประเภทของวิทูษกะไว้โดยแบ่งตามประเภทของพระเอก
ดังนี้

เพื่อนของพระเอกผู้พลัดพรากจาก คนรัก มีพระเอกประเภท "ซีโรทาคตะ"
เป็นต้น คือวิทูษกะที่เป็นพราหมณ์ ทวิชะ ราชวีวี (อำมาตย์) และศิษย์ทั้งหลาย
และที่กล่าวไว้อย่างนี้ก็มีว่า "พราหมณ์เป็นวิทูษกะของพระเอกที่เป็นเทวดา ศิษย์
ทั้งหลายเป็นวิทูษกะของพระเอกที่เป็นพราหมณ์ แยกคนอื่น ๆ นอกจากศิษย์เป็น
วิทูษกะของพระเอกที่เป็นพระราชาทั้งหลาย วิทูษกะของพระเอกที่เป็นพอลคาเป็นต้น

¹Ghosh, Bharatamuni's Nāṭyaśāstra Vol. II, p. 203.

To these again belong the four classes of Jesters. They
are Sannyāsins, Brahmins, other twice-born castes and disciples,
in cases respectively of gods, kings, ministers (amātya) and
Brahmins. //13 : 21-22//

ก็อย่างนี้เหมือนกัน¹

จะเห็นได้ว่าคัมภีร์นาฏยศาสตร์เล่มนี้แบ่งวิบุษกะตามประเภทของพระเอก² มีได้แบ่งตามวรรณะของพระเอกเหมือนในนาฏยศาสตร์ แต่ผู้เขียนเห็นว่าภารกิจที่วิบุษกะเป็นคนประเภทไหนนั้นคงขึ้นอยู่กับพระเอกมีใครเป็นกนโกลฉีก ตำราทั้งสองเล่มจึงกล่าวแตกต่างกันไปบ้าง

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีตำราการละครสันสกฤตอีกเล่มหนึ่งที่กล่าวถึงวิบุษกะคือ ภาพระกาศนะ ของศารทาทนยะ ซึ่งกล่าวถึงวิบุษกะโดยละเอียดมากกว่าเล่มอื่น ๆ มีข้อความดังต่อไปนี้

¹ Rāmacandra and Gunacandra, Nāṭyadarpana Vol. I ed. Gajanan Kushaba Shrigondekār and Lālchandra Bhāgavandas Gandhī (Baroda: Oriental Institute, 1929), p. 199.

สนิคุษา ซีโรทฐตาทีนํ ยเถาจิตฺยํ วิโยคินามุ /

สิงคี หวิโซ ราชซีวี คิษฺยาคุโจเต วิบุษกะ //168//

อุจิตฺตฺจ สิงคี เทวตานํ พฺราหมณฺสฺย คิษฺยะ /

ราชญฺุํ คุ คิษฺยวฺรชาสฺตรฺยะ เอว วณิกาเทรปิตี //168//

² Daśarūpa, Book II ข้อ 2-6 หน้า 40-42 กล่าวว่ามีพระเอก

4 ประเภท คือ

1. ซีโรทฐตะ เป็นคนกล้าหาญและมีจิตใจสูง
2. ซีโรทฐตะ เป็นคนกล้าหาญ แต่หึงมาก
3. ซีรปรศานตะ เป็นคนมีจิตใจกล้าหาญ และเป็อกเย็น
4. ซีรลลิตะ เป็นคนมีจิตใจมั่นคง และชอบสนุก.

วิหิงกะของพระเอกทั้งหลายมีสี่ประเภท คือ วิหิงกะของ พระเอก ผู้เป็นเวทคา
 เป็นผู้มีความกล้าหาญ รอยางก็ถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เชี่ยวชาญในการ
 ทลกล มีปฤคิพุดเนือความตามทีเห็น (พูดตรงไปตรงมา) ฐนาฎยะ และเป็นคนตลก
 ขบขัน ส่วนวิหิงกะของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายเป็นคนตลกหยาบโตน บริสุทธีใน
 ทรัพย์สิ้นและสตรี เป็นทีรักของพระเทวีและบริวาร เป็นคนชื้อจฉาและชอบทะเลาะ
 โทเถียง เทียวไปในพระราษฐานใดตลอดเวลา ฐการตลกขบขัน สามารถทำใ
 พระเทวี พอพระทัยไคแม่ในความโกรธ ทำใเกิดความปรีติยินดีแก่พระราษและ
 ผู้มีทรัพย์ทั้งหลายในที่ต่าง ๆ ตลอดเวลา อนึ่งวิหิงกะควรประกอบควคคุณสมบัติ
 เป็นคนวา มีคำพูดทีไม่คิดคอก กลบเกลื่อนความผิดของพระเอกและนางเอก ฐวาง
 ความปรีติยินดีแก่คนมีทรัพย์เพื่อจะไครางวัล มีคำพูดเพื่อความตลกขบขัน และยินดี
 ใในการพูดตลกขบขัน คุณสมบัติของวิหิงกะของ พระเอก ผู้เป็นอมาคย์มีเป็นตน
 วา เป็นคนเจ้าเล่ห์ แถงตัวประหลาด ฐปร่างและคำพูดแปลก มีกฐรตลกแปลก ๆ
 ประกอบควคพาทางประหลาด และวิหิงกะของพอคคาคเป็นผูประกอบควคคุณสมบัตินี
 กลาวมาแลว เป็นตน¹

¹Sāradātanaya, Bhāvaprakāśana ed. Yadugiri Yatirāja
 and K.S. Siromani (Baroda: Oriental Institute, 1930), pp.281-282.

นายกามไถเตษำ จตุวาระ สยุมวิหิงกะ /
 วิหิงกสตุ เทวานำ สดยวากจ ฐริกาถวิท //
 กฤตยากฤตยวิเศษชฎ อุหาไปทวิศารทะ /
 ยถาทฤษฐวาทที จ นาฎยวิทปรีหาสกะ //
 วิหิงกสตุ ฐปานามกฐรามยปรีหาสกะ /
 อฐเดสุ สตุฐริษุ สุตฐศจ เทวีปรีชนปรียะ //
 อีฐษยกลทการี สยวาทนตปฐจระ สทา /
 นฐมวิทปฐนยโกฐเร เทวฐยะ กิณฐิจฐปฐสาทกะ //
 ฐยเทฐโกคินีนำ จ มิถะ ปรีคิริที ทถา /
 กฐจิจจ ฆฎยตยเวว กฐจิทฐิฆฎยตยยปี //
 วิหิงกศจ ฐปานาเมวมาทิกุโณ ฐเวท /
 อศฐีลาวากย ฆมปตโยรปฐาฐ วุณกฐิจ //

ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นคุณสมบัติของวิทงกะที่เกี่ยวข้องกับพระเอกประเภทต่าง ๆ ตามคำร่า นอกจากประเภทและคุณสมบัติของวิทงกะตามที่กล่าวมาแล้ว นักคำร่าได้กล่าวถึงบทบาทของวิทงกะที่เกี่ยวข้องกับความรักรของพระเอกไว้ในคัมภีร์นฏยทรรปณะว่า

วิทงกะทั้งหลาย คือพรหมณ์นักบวช เป็นต้น ประทุษร้ายหรือทำลายการศูติศอกกับนางเอก ที่ไม่สมควรของพระเอกผู้พลัดพรากจากความรัก โดยการทำให้แยกจากกันเสีย และทำลายการทะเลาะกันของพระเอกกับนางเอกด้วยการทำให้คืนดีกัน ทำให้พระเอกลืมความพลัดพรากด้วยการเฝ้าการปลอมใจ¹

ลักษณะสำคัญของวิทงกะ

เนื่องจากวิทงกะเป็นตัวละครที่จะต้องทำหน้าที่สำคัญสองประการบนเวทีละครประการแรก เป็นหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับผู้ดู คือ เป็นตัวคลกสร้างหาศยรสให้แก่ผู้ดูละครตามบทบาทของเขาคับการทำคลกต่าง ๆ ประการที่สอง เป็นหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครด้วยกัน คือ พระเอก หน้าที่นี้คือ เป็นคนสนิทของพระเอก ใช้สติปัญญาความคึกและปฏิภาณไหวพริบ ในการช่วยเหลือพระเอก ในการเฝ้าระวัง และในเมื่อ มลลิกคณนิมิต ๑๐๐ กลิพ

อรุณลาเภ ปรีศิตานัน รบยตุเยว โภคินิเะ /

ปรีหาสปรายวากุยะ ปรีหาสกถารุจิส //

เอวมาทิมมาคยาเทรวิทงกคฤณกรมะ /

ศโร วิรูปเวษศุจ วิรูปางควจะกรมะ //

วิรูปปรีหาสศุจ วิรูปาภินยานวิฑะ /

อิชยาทิมิรุกไฉรยุทโท วธิศศุจ วิทงกะ //

¹Rāmacandra and Gunacandra, Nāṭyadarpana, p. 199.

เอษำ วิโยคินำ วิปรอมภคฤณกรวธมาจิกุยานคิกรเมณ สิงคยาทโย
ยถาสมภว สนิธิ วิครุเทณ วิครุห สนิธินา จ วิเศเชณ ทูษยนุติ วินาศยนุติ,
วิปรอมภ วิโนททาเนน วิสุมารยนุติ วิทงกะ /

ปฏิกาณไหวพริบ เพื่อช่วยเหลือพระเอกในเรื่องที่ได้รับมอบหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เรื่องความรัก บทบาทนี้ จะเห็นได้ชัดเจนมากในบทละครเรื่อง มาลวิกานิมิตร์ ของ กาลิธาส ฉะนั้น วิหุชกะจำต้องมีลักษณะสำคัญบางประการ เพื่อสนองบทบาททั้งสอง ประการนั้น ทั้งนี้ ก็เพื่อความสำเร็จในการแสดงละคร จากการสำรวจและศึกษาคำรา การละครสันสกฤต ปรากฏลักษณะสำคัญของวิหุชกะพอที่จะแบ่งกล่าวได้เป็น 4 ประการ คือ องค์ หรือ วรู ลักษณะทางรูปร่างและหน้าตา เบบัถย์ การแต่งตัวหรือแต่งหน้า คติ ท่าเดิน และวากย์ การพูดจา

ก. รูปร่างหน้าตาของวิหุชกะ เมื่อกล่าวถึงรูปร่างหน้าตาของวิหุชกะ พราหมณ์สุดท้ายของพระเอกผู้นี้ ดูเหมือนตำราการละครสันสกฤต และผู้แต่งบทละครจงใจ จะให้ผู้ดูละครได้เปรียบเทียบคนสองคนนั้นบนเวที ทั้งในค่านรูปร่างภายนอกและชีวิตจิตใจ ของเขา คือ พระเอก และวิหุชกะ ตัวละครทั้งสองนี้มีลักษณะที่ขัดแย้งกันให้ผู้ดูได้เห็น อย่างชัดเจนมาก ลักษณะดังกล่าวนี้จะกล่าวต่อไปในบทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ในตอน ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของพระเอกกับวิหุชกะ ในที่นี้จะได้อีกตำราการละครสันสกฤตที่ กล่าวถึงรูปร่างหน้าตาของวิหุชกะมาศึกษาดูว่าจะสามารถสนองบทบาทของเขาได้เพียงไร หรือไม่

เนื่องจากวิหุชกะเป็นตัวตลก ผู้เขียนจึงเห็นว่า ประการแรก รูปร่างหน้าตา ของวิหุชกะมีคุณสมบัติช่วยสร้างหาสยรสให้แก่อุคละครเป็นประการสำคัญ ดังที่ท่านกล่าว ไว้ในนาฏยทรรปณ์ว่า "วิหุชกะยอมเป็นเครื่องหมายของความตลกขบขัน"¹ กล่าวคือ พอปรากฏตัวบนเวทีก็สามารถเรียกเสียงหัวเราะจากผู้ดูได้ทันที โดยที่ยังไม่ได้พูดหรือ แสดงท่าทางอะไร ๆ ออกมาเลย ซึ่งเรียกว่า องคฺหาสย (เป็นความขบขันที่เกิดจากรูปร่าง

¹ Rāmacandra and Gunacandra, Nāṭyadarpaṇa, p. 199.

ร่างหน้าตา) นักเขียนตำราการละครสันสกฤตก็กล่าวถึงรูปร่างหน้าตาที่จะทำให้เกิดความขบขันไว้เหมือน ๆ กันว่า "มีฟันซี่ใหญ่ ๆ โน้ตออกมา สีระดำน หลังค่อม เคี้ยวแคะ ในหน้าหรือปากบิดเบี้ยว"¹ และภาวปรกาสน์ ว่า "วิฑูษกะเป็นคนสีระดำน นัยน์ตาเหลืออง แคงตัวเพื่ออารมณ์เขิน ผมหงอกเหลือองแดง หนวดสีเขียว คกลม"² ลักษณะที่กล่าวมาแล้วนั้นล้วนขัดแย้งกับชาติกำเนิดและสถานภาพของวิฑูษกะที่เป็นคนสนิทของพระเอกผู้เป็นชายรูปงาม ลักษณะที่ขัดแย้งกันอย่างเห็นได้ชัดทั้งในตัวของวิฑูษกะเองและที่ขัดแย้งกับพระเอก เช่นนี้ย่อมเป็นสภาพที่ทำให้ผู้พบเห็นอคยิมหรือหัวเราะออกมาไม่ได้

ข. การแต่งตัวและการแต่งหน้าของวิฑูษกะ การแต่งตัวและการแต่งหน้าของตัวละครสันสกฤตมีตำรากำหนดแบบแผนไว้เป็นแนวทาง โดยเฉพาะการใช้สีเครื่องแต่งตัวและสีแต่งหน้า อันเป็นเครื่องสำอาง เนื่องจากตัวละครสันสกฤตแตกต่างกันทั้งในด้านชาติชั้นวรรณะและบทบาทที่จะแสดง ผู้เขียนจึงเห็นว่าความมุ่งหมายของการแต่งตัวและแต่งหน้าของตัวละครสันสกฤตมี 2 ประการ คือ แต่งเพื่อแสดงชาติชั้นวรรณะของตัวละคร และแต่งเพื่อให้เหมาะสมกับบทบาทของตัวละครแต่ละตัว ดังนั้นผู้เขียนจึงเชื่อว่าการแต่งตัวและการแต่งหน้าของวิฑูษกะก็ต้องยึดหลักสองประการนี้เป็นแนวทางเช่นกัน คือ ประการแรก แต่งเพื่อแสดงความเป็นทวิชะของเขา และประการที่สอง คือแต่งเพื่อสนองบทบาทให้ดูแล้วเกิดความขบขัน

ตำราการละครสันสกฤตกล่าวถึงสีที่ใช้กับตัวละครในวรรณะต่าง ๆ ไว้ว่า "พราหมณ์และกษัตริย์ ตลอดจนเทวดาใช้สีเหลืองแดง (เคาราระ) เป็นสัญลักษณ์ ไวศยะ

¹Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, pp. 20-21.

ทนฺตุระ ขลติะ ภูพฺุชะ ขณฺุชฺุจ วิภูตฺานนะ//138// ย อีฑุตฺะ สุยฺาทงฺุคฺหาสุบิ ฑุ
ททฺกเวทฺุ//13: 138-139//

²Sāradātanaya, Bhāvaprakāśana, p. 289.

ขลติะ บิงฺุคฺลาภฺุชฺุจ หารฺุชฺุยานุภวิภูมิชะ//บิงฺุคฺลเกโศ ทรฺิสุมฺุคฺรุรฺุทรฺุคฺจ วิฑูษกะ /

และศุภริชชีคำกล้ำ (ศุขาม) เป็นสัญลักษณ์¹ วิหุณะมีชาติกำเนิดในวาระพราหมณ์ เพราะฉะนั้นเครื่องแต่งกายของวิหุณะคงต้องเป็นสีเหลืองแดงและสีเหลืองแดงก็คงใช้ เป็นสีแต่งหน้าด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงวาระพราหมณ์ของเขา นอกจากนี้ นาฏยศาสตร์ยังได้กล่าวถึง เครื่องแต่งตัวและสีที่จะช่วยทำให้เกิดความตกลงขบขันไว้ว่า "คนที่ประดับตกแต่งด้วยผ้าหรือหนังสัตว์แห่งเป็นอื่น ๆ มีสีคำและสีเหลืองแดง เป็นต้น เป็นผู้ทำให้เกิดความขบขันเพราะเครื่องแต่งตัว"²

ดังนั้นเครื่องแต่งตัวของวิหุณะมีลักษณะเป็นผ้าหรือหนังสัตว์เป็นชิ้น ๆ (ไม่ตัด เป็นรูปทรงใด ๆ) มีสีเหลืองแดง สีแต่งหน้าเป็นสีคำหรือสีเหลืองแดงก็ได้ ฉะนั้นผู้ดู ละครจะเห็นลักษณะสองประการในการแต่งตัวและแต่งหน้าของตัวละครตัวนี้คือ สีที่บอก ถึงวาระพราหมณ์ของเขา และเครื่องแต่งตัวอันชวนให้น่าขบขัน เมื่อเป็นเช่นนั้นการแต่ง ตัวและการแต่งหน้าของวิหุณะก็นับได้ว่าได้รับความสำเร็จ

ค. ท่าเดินของวิหุณะ ผู้เขียนเห็นว่า ท่าเดินของวิหุณะเป็นลักษณะเพียง ประการเดียวที่สามารถสนองบทบาทของวิหุณะได้เฉพาะในแง่สร้างความตกลงขบขันให้แก่ ผู้ดูเท่านั้น คำราการละครสันสกฤตได้กล่าวถึงท่าเดินของวิหุณะไว้ดังนี้ ท่าเดิน (คติ) ของวิหุณะควรประกอบด้วยการก้าวเท้าอันน่าขบขันด้วยการยกเท้าสูง เดินโดยอาการ

¹ Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, p. 157.

พราหมณะ กุบตรีชา กุโจวเคาระ การุยะ สไทว ที//23:107-108//

ไวศยะ ศุทราสุตถา โจว ศุขามะ การุยาสุตุ วรุณะ /

² Ibid., p. 21.

จีรรมมิมสมเคาริกาไทยสุตุ มนุฑิตะ //13 : 141//

ยสุตาทฤโส ภเวทวิปฺรา หาสโย เนปถุชสุตุ สะ/

ก้ม ๆ เงย ๆ และก้าวยาว ๆ เหมือนนกยาง"¹ และว่า "กิริยาท่าทางตามปกติของ
 วิหิงคะอยู่ในลักษณะที่มีมือซ้ายถือไม้เท้าคค ๆ งอ ๆ (ภูฏิด) ใช้มือขวาแสดงอาการที่
 เรียกว่า "จตุรกะ"² คืออาการที่คล่องแคล่วว่องไว แสดงความเฉลียวฉลาดและ
 กระฉับกระเฉง ยิ่งไปกว่านั้นการเดินของวิหิงคะยังมีการเอียงซ้ายเอียงขวาสลับกันไป
 และเข้ากับจังหวะการทบมือ (ลยतालवानुके) อาการอื่น ๆ ของวิหิงคะเป็นอาการที่
 ผิดปกติทั้งสิ้น การกินอาหารของเขาก็มูมมาม³

¹Bharamuni, Nāṭyaśāstra, pp. 21-22.

โสทวาหิตา จูรณพทา सा कारुया गुहकामिका/
 विहंगसुयामि कतिरहास्यत्रयसमनुविता //13 : 137//
 यथा तु खत्वत् कजुनेतुल्लोलिकिविलोकिते //13 : 139//
 अतुयायत्पत्तुवाजुज ओगुहासुयो गवेतुसु तु /

²ดู Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, //4:100//

³Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, pp. 20-21.

คคิปรजार วิกเซตु นานาวสุถานตฺราราตมกม/
 สวภาวชายา วินุยสุย ภูฏิด วามเก กเร //13 : 143//
 ตถาทกฺษิณฺหสุเต จ กุรฺบายจตุรกี คคะ /
 ปารุศวเมก คิรคฺใจว สโต'ถ จรณสุตถา //13 : 144//
 ปรุบายตะ สนนเมต ลยतालवानुके /
 สวภาวชา तु त्लोयथा कतिरनुया विकारथा //13 : 145//
 อลภฺยลาภาหุ ภูกฺตสุย สุกฺทฺธา ตสุย คคิรฺกเวตु /
 การุยา เจว หิ นีจानำ เจฎาที่นามานุกรมาตุ //13 : 146//

ง. การพุดจาของวิทูษกะ การพุดจาของวิทูษกะเป็นลักษณะที่สามารถสนอง
 บทบาทของเขาได้หลายประการ กล่าวคือ สร้างหาสยรส และให้แง่คิดเสริมสติปัญญา
 แก่ผู้ดูละครได้ ตลอดจนเป็นประโยชน์แก่กิจการด้านความรักของพระเอกด้วย แต่ตำรา
 การละครได้กล่าวถึงการพุดจาของวิทูษกะไว้ในแง่ที่จะสร้างหาสยรสให้แก่ผู้ดูละครมาก
 กว่า ดังที่นาฏยศาสตร์กล่าวไว้ว่า "การพุดจาที่ไม่ต่อเนื่อง พุดอย่างไรสาระ พุดมาก
 และใช้ภาษาไม่สุภาพ และพุดไม่มีจังหวะ เป็นการพุดที่ทำให้เกิดหาสยรสจากการพุดจา"¹
 ส่วนการพุดจาของวิทูษกะที่จะให้แง่คิดเสริมสติปัญญาแก่ผู้ดูละครนั้น จะมีขึ้นได้ก็ต้องอาศัย
 โอกาสและเหตุการณ์ในบทละคร รวมทั้งปฏิภาณไหวพริบของตัววิทูษกะด้วย ตำราการ
 ละครสันสกฤตจึงไม่ได้กล่าวไว้ เพราะเป็นการยากที่จะกำหนดสิ่งเหล่านั้น แต่ตำราการ
 ละครสันสกฤตก็ได้กล่าวถึงลักษณะของคนที่จะแสดงเป็นวิทูษกะไว้เพื่อให้วิทูษกะสามารถใช้
 สถานการณ์ในบทละครให้เป็นประโยชน์แก่บทบาทของเขา ดังข้อความในนาฏยศาสตร์ว่า
 "ต้อง เป็นคนที่เห็นแก่ความเพลิดเพลิดของผู้อื่น สามารถเปลี่ยนแปลงท่าทางของคนได้ทุก
 ประเภท สนใจที่จะแสวงหาหนทางเพื่อความสนุกสนานของผู้ดู เข้ากับผู้อื่นได้ดี มี
 ปฏิภาณไหวพริบในการทำให้เกิดความตลกขบขันและตีเนียนไปในตัวด้วยคำพุดของตน"²
 ฉะนั้น เราจะพบคำพุดของวิทูษกะในลักษณะเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อได้ศึกษาบทละครตัวจริงเท่า
 นั้น ซึ่งจะได้อ่านต่อไปในบทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

¹ Bharatamuni, Nāṭyaśāstra, p.21.

วาทุณยศาสตร์ ตู วิเทศมณฑลพิมพ์ปรกษาณาตุ //13 : 140//
 อนรรถไกรพหุวิไสยสุตธา จาศุสสีลาปิไตะ /

² Ghosh, Bharatamuni's Nāṭyaśāstra, p. 203.